

Az Aranybulla a joghistóriában

JOGI KULTÚRÁNK ÖRÖKSÉGE 1.

ISSN 2939-7049

Sorozatszerkesztő:

Prof. Dr. **Szilágyi János Ede** PhD, habil., intézetvezető, Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet, egyetemi tanár, Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar

Sorozatszerkesztő bizottság:

dr. **F. Tóth Gábor** intézetvezető-helyettes, Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet
dr. **Benyusz Márta** főosztályvezető, Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet
Prof. Dr. **Nagy Zoltán** PhD, habil., főosztályvezető, Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet, egyetemi tanár, Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar
Prof. Dr. **Veress Emőd** DSc, habil., főosztályvezető, Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet, egyetemi tanár, Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, egyetemi tanár, Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar

Sorozatmenedzser:

dr. **Ungvári Álmos**, Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet

A sorozat leírása

A *Jogi kultúránk öröksége* könyvsorozat célja, hogy a magyar jogtörténet jelentős eseményei kapcsán folytatott kutatások kiemelkedő és újszerű eredményeit publikálja, megemlékezve egyúttal történelmünk valamely jogtörténeti szempontból is fontos évfordulójáról. A kutatásban és a kötetek megírásában a Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet kutatói mellett az adott jogterület kiemelkedő hazai jogtudósai is közreműködnek. A könyvsorozat tematikájából adódóan elsősorban jogtörténeti jellegű, azonban az egyes tanulmányok alkotmányjogi, közjogi, magánjogi vagy akár összehasonlító jogi megközelítéssel tárgyalják a vizsgált témát.

AZ ARANYBULLA A JOGHISTÓRIÁBAN

SZERKESZTETTE MEZEY BARNA

MÁDL FERENC INTÉZET

Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet
Budapest, 2022

Az Aranybulla a jogtörtélemben

ISBN 978-615-6356-22-2

ISBN (e-könyv) 978-615-6356-23-9

<https://doi.org/10.47079/2022.mb.aranybulla.1>

Szerkesztő:

Prof. Dr. **Mezey Barna** DSc, habil., egyetemi tanár,
Eötvös Loránd Tudományegyetem

Szakmai lektorok:

Dr. **Komáromi László** PhD, dékán, Pázmány Péter Katolikus Egyetem

Prof. Dr. **Máthé Gábor** CSc, habil., professor emeritus,
Nemzeti Közszolgálati Egyetem

Prof. Dr. **Révész T. Mihály** CSc, professor emeritus,
Eötvös Loránd Tudományegyetem

Nyomdai előkészítés, tördelés és borítóterv:

Idea Plus (Kolozsvár): Fazakas Botond, Könczey Elemér

Korrektúra: Szabó Beáta

Nyomdai kivitelezés: AK Nyomda Kft.

Felelős vezető: Káldor Gábor

Martonvásár, 2022

SZERZŐK

Prof. Dr. Balogh Elemér PhD
egyetemi tanár, Szegedi Tudományegyetem Állam- és
Jogtudományi Kar

Prof. Dr. Blazovich László DSc
professor emeritus, Szegedi Tudományegyetem Állam- és
Jogtudományi Kar

Prof. Dr. Homoki-Nagy Mária PhD
egyetemi tanár, Szegedi Tudományegyetem Állam- és
Jogtudományi Kar

Prof. Dr. Horváth Attila PhD
alkotmánybíró
egyetemi tanár, Nemzeti Közsolgálati Egyetem Államtudományi és
Közigazgatási Kar
egyetemi magántanár, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és
Jogtudományi Kar

Dr. Képes György PhD, habil.
egyetemi docens, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és
Jogtudományi Kar

Prof. Dr. Mezey Barna DSc
egyetemi tanár, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és
Jogtudományi Kar
egyetemi tanár, Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és
Jogtudományi Kar
tudományos tanácsadó, kutatócsoport-vezető, MTA/ELTE Jogtörténeti
Kutatócsoport, ELKH

Prof. Dr. Stipta István DSc
professor emeritus, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és
Jogtudományi Kar

Prof. Dr. P. Szabó Béla CSc
egyetemi tanár, Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar

Prof. Dr. Szabó István PhD
egyetemi tanár, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és
Államtudományi Kar

Prof. Dr. Veress Emőd DSc
főosztályvezető, Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet
egyetemi tanár, Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem
egyetemi tanár, Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar

TARTALOM

Mezey Barna: A magyar jogtörténet Aranybullája (Előszó)	9
Balogh Elemér: Az európai jogtörténelem fősodrában: a magyar Aranybulla	19
Blazovich László: Pest és Buda városok egy és ugyanazon Aranybullája	55
Homoki-Nagy Mária: Magánjogi intézmények az Aranybullában	85
Horváth Attila: Az 1222. évi Aranybulla ellenállási joga, mint történeti alkotmányunk vívmánya	103
Képes György: A „Dán Aranybulla”: az V. Erik király által 1282. július 29-én aláírt håndfæstning	119
Stipta István: Az Aranybulla ellenállási záradéka és a nemesi vármegyék rendelet-félretételi (vis inertiae) jogosultsága	155
P. Szabó Béla: Az erdélyi szászok arany szabadságlevele (1224) és annak hatása a közösség hetedfél százados történetére	195
Szabó István: Két gondolat az Aranybulláról: a közvetlen demokrácia és a jogkiterjesztés elve	227
Veress Emőd: Fejedelemválasztási feltételek Erdélyben – jogtörténeti megjegyzések az uralkodói hatalom korlátozásáról . .	241

FÜGGELÉK

II. András Aranybullája (1222)	265
Az Aranybulla megerősítése (1231)	269
A leóni dekrétum (1188)	275
Magna Carta Libertatum (A nagy szabadságlevél) (1215)	279
A budai aranybulla (1244)	293
V. Erik dán király nagy szabadságlevele (Håndfæstning, 1282. július 29.)	299
A Német Aranybulla (1356)	303

Magánjogi intézmények az Aranybullában

HOMOKI-NAGY MÁRIA

Az Aranybulla keletkezésének 800 éves évfordulója ad lehetőséget arra, hogy annak egyes, a magánjog területét érintő rendelkezéseit elemezzük. Bár az Aranybulla elsősorban közjogi kérdéseket rendez, mégis az a néhány intézkedése a magánjog területéről meghatározó lesz a későbbi századok magyar magánjogának a fejlődésére is.

Az Aranybulla keletkezése kapcsán hosszú ideje elfogadott vélemény az, hogy II. András egyes intézkedései, mint a megnövekedett birtokeladományozások vagy a pénz értékének gyakori rontása és a szerviensek és a várjobbágyok saját társadalmi és anyagi helyzetük biztonsága miatt kényszerítették ki annak kiadását.¹ Napjainkban a történészek már árnyaltabb képet rajzolnak erről a kérdésről. Ez érinti egyrészt a királyi szerviensek társadalmi csoportjának kialakulását és szerepét az Aranybulla kiadását megelőző évtizedben.² Másrészt az Aranybulla keletkezésének körülményeit befolyásolták a II. András politikáját támogató és az azt ellenző előkelők hatalmi törekvései.³ Mindez annyiban érintheti az Aranybullában rögzítésre került magánjogi normákat, hogy azok mennyiben befolyásolták vagy befolyásolták-e a 13. század tulajdon- és birtokviszonyait. „A 11–12. században a magyarországi birtokstruktúrára mindenekelőtt a királyi birtokok nyomasztó mennyiségi túlsúlya nyomta rá bélyegét.”⁴ A 12. század második felében növekedett meg a királyi birtokok eladományozásának

1 Eckhart F. (1946) *Magyar alkotmány- és jogtörténet*. Budapest, Politzer Zsigmond és fia, 27.

2 Almási T. (2000) *A tizenharmadik század története*. Pannonica Kiadó, 40–45.

3 Erdélyi L. (1917) Az Aranybulla társadalma. In: *Fejérpataky emlékkönyv*. Budapest, Franklin Társulat; Érszegi G. (1990) *Az Aranybulla*. Budapest, Helikon Kiadó, 17–19.; Zsoldos A. (2011) II. András Aranybullája. *Történelmi Szemle*, 2011/1. 1–36.

4 Zsoldos A. (1990) A várjobbágyi birtoklás megítélésének változásai a tatárjárást követő másfél évszázadban. *Aetas*, 1990/3. 5.

mennyisége, amely II. András uralkodása alatt teljesedett ki.⁵ A királyi várföldeket – amelyeket eddig csak az ispáni tisztség betöltéséig birtokoltak – II. András úgy adományozta el, hogy azokat a megadományozottak utódai is örökölhették. Ezzel alapozta meg a világi nagybirtokos arisztokrácia kialakulását.⁶ Bónis György megfogalmazása szerint a királyi szerviensek „jómódú, szabad földbirtokosok voltak”, akik „birtokuk, szabadságaik kiterjesztését és szolgálataik mérséklését” kívánták elérni.⁷ Ezt a célt szolgálta az Aranybullában rögzített törvénykezési kiváltságnak, a személyes szabadság elvének a megfogalmazása, valamint a pénzügyi és a katonai kötelezettségek csökkentése.⁸ Ebbe a sorba illeszkedik a 4. cikkelyben megfogalmazott, a nemzetségi vagyona vonatkozó rendelkezés is.

„Ha egy szerviens fiú utód nélkül halna meg, akkor birtokának egy negyedét a leánya tartsa meg, a többivel úgy rendelkezzen, ahogy neki tetszik. És ha váratlan halála miatt végrendelkezni nem tudna, akkor a hozzá közelebb álló rokonai tartsák meg. Ha viszont egyáltalán nem lenne rokonsága, akkor legyen a királyé.”⁹

A 13. századra már jól elkülönült egymástól a királyi birtok és a formálódó nemesség birtoka. Az Aranybulla kiadásának is éppen ez volt az egyik oka, hogy az uralkodói politikával egyetértő vagy azzal éppen szembe forduló előkelők hatalmi harca mellett, II. András a királyi hatalom alapját jelentő birtokok egy részét eladományozta, ugyanakkor a királyi kincstár számára szükséges pénzügyi bevételeket az újonnan bevezetett regale jövedelmekkel igyekezett biztosítani. Mindez nem jelentette azt, hogy a király tulajdonában ne maradtak volna jelentős mennyiségben ingatlan jószágok, amelyek közé újból és újból bekerültek azok a birtokok, amelyek valamely nemes magszakadása esetén háramlottak a királyra. A tatárjárást követően uralkodóink elsősorban az üres, nem lakott birtokokat adományozták el.¹⁰ Arról sem feledkezhetünk meg, hogy a hűtlenség csoportjába tartozó bűncselekmények jogkövetkezménye is fej- és jószágvesztés volt,

5 Kristó Gy. (1998) *Az Aranybullák százada*. Budapest, Kossuth Kiadó, 31–35.

6 Engel P. (1990) *Beilleszkedés Európába, a kezdetektől 1440-ig*. Budapest, Háttér Lap- és Könyvkiadó, 216.

7 Bónis Gy. (2003) *Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban*. Budapest, Osiris, 115.

8 Eckhart, 1946, 30.

9 Érszegi, 1990, 28.

10 Zsoldos Attila bizonyítja, hogy a 13. század második felében jelenik meg az oklevelekben a királyi adomány új jogcímeiként „a lakóitól elhagyott föld” megnevezés. Az ilyen birtok eladományozását vizsgálat előzte meg, melyet egy királyi ember és a hiteleshely által kiküldöttek végeztek. Az adományozásra csak akkor került sor, ha a birtok valóban lakatlan volt. Zsoldos, 1990, 8.

ahol a jószágvesztő hatály érvényesítése ugyancsak a királyi tulajdont növelte. A magszakadás és a hűtlenség miatt az uralkodóra visszaszállt birtok között az lett az alapvető különbség, hogy a magszakadás miatt királyra háramlott birtokot a királynak újból el kellett adományoznia, míg a hűtlenség miatt visszaszállt nemesi ingatlant nem. A magszakadás és a hűtlenség ténye fokozatosan a királyi birtokadományozás jogcímévé vált. Ha valakinek tudomására jutott, hogy akár magszakadás következett be, akár a hűtlenség bűncselekményét követte el valaki, a két jogcím egyikére hivatkozva királyi birtokadományt kérhetett. Amikor a királynak azt a jogát teszik vizsgálat tárgyává, hogy ténylegesen mi tartozott magánjogi értelemben a *ius regium* fogalma alá, akkor az Aranybulla korában a még meglévő királyi birtokok mellett a királyra akár magszakadás, akár hűtlenség miatt visszaháramlott birtokokat is érteni kell.¹¹ Ez lesz az alapja a későbbi századokban *latens ius regium*nak nevezett jogintézménynek, amikor csak jogilag szállt a birtok a kincstárra, de ténylegesen még nem. Ebből alakult ki a peres adomány intézménye.¹² A király a birtokot kérőnek perlési jogot adott azért, hogy a király jogát bizonyítsa be.¹³

Az uralkodó tulajdonát képező jószágoktól meg kell különböztetni a nemzetségek tulajdonát. Erre már Szt. István is utalt, amikor második dekrétumának 35. szakaszában kimondta, hogy a király által adományozott birtokot a megadományozott tulajdonát képező más jószágokhoz hasonlóan a nemes fiai öröklik, amit senki sem vehet el tőlük. Ez alól kivételt képezett az, ha a későbbiekben meghatározott hűtlenség valamelyik esetét – király életére törés, országárulás vagy külföldre szökés – követte el a megadományozott. Ekkor, a *ius regium* alapján, a birtok visszaszállt a királyra.

Miután Szt. István II. dekrétumának 35. szakasza arról rendelkezett, hogy a királytól kapott birtok osztja a nemzetségi birtok sorsát, mert „kiki ura legyen az ő tulajdonának, szinte úgy a király adományainak is”, ezért a nemzetség birtokában lévő ingatlan jószágon belül nem különült el a nemzetség tulajdonát képező öröklött szállásbirtok és a királytól jószolgáltat fejében kapott adománybirtok. A korabeli okleveles gyakorlatban a

11 Geric József és Ladányi Erzsébet bizonyította több Anjou-kori oklevéllel, hogy „a birtok a magszakadás következtében a királyi jogot illette, és így adományozható volt”. Geric J., Ladányi E. (1991) A magyarországi birtokjog kérdései a középkorban. *Levéltári Szemle*, 1991/4. 4.

12 Frank I. (1845) *A közigazság törvénye Magyarhonban I.* Buda, Magyar Királyi Egyetem, 279–280.; Czövek I. (1822) *Magyar hazai polgári magános törvényről írt tanítások II.*, Pest, Trattner János betűivel, 134–138.

13 Czövek, 1822, 135.

possessio fogalma jelenik meg, amely a szokásjog rendszerében valakinek a tényleges birtokában lévő vagyont jelölte, függetlenül attól, hogy az a jószág honnan származott.

Ezt a rendszert árnyalja Könyves Kálmán, aki első dekrétumában már különbséget tett a nemzetségek tulajdonában lévő és a király által adományozott birtok között. Nem véletlen, hogy a 12. század vagyoni viszonyait jellemezve Bónis György a szállásbirtok és az adománybirtok között tett különbséget.¹⁴ Amíg a nemzetség tagjai által szerzett birtok, legyen az öröklött jószág, Szt. Istvántól nyert királyi adomány vagy pénzen vásárolt birtok, a nemzetség egészének a tulajdonát képezte, és azt az egyes családfők csak birtokolták, addig a Kálmántól adományba kapott jószág addig maradt a megadományozott birtokában, amíg volt fiúörökös. A dekrétum megfogalmazása szerint „más királyok adománya apáról fiúra szálljon, és ha fiú nincsen, következék a testvér, a kinek holta után az ő fiait sem kell kirekeszteni az örökségből” (Kálmán: I.20.). Amennyiben a megadományozottnak nem volt törvényes örököse, a birtok visszaszállt a király tulajdonába, ami ezzel újból eladományozhatóvá vált. Ténylegesen Kálmán dekrétumába iktatott rendelkezést követően válik egyértelművé, hogy az ingatlan főtulajdoni joga a királyé, aki ennek alapján tudta érvényesíteni királyi hatalmánál fogva az őt megillető *ius regiumot*. Ez a rendelkezés a megadományozott fiágának, annak hiányában testvéreinek és az ő fiainak az öröklését, az adomány birtoklását eredményezte. Ha nem volt fiúörökös, a jószág visszaszállt a királyra. Béli Gábor álláspontja szerint ettől kezdve „az adományos jószág felől a rendelkezést a király fenntartott dologi joga korlátozta” – ha lehet ezt a dogmatikai kifejezést használni a szokásjog uralta magyar magánjogban – s az uralkodó adományozta el a birtokot. A királynak mint tulajdonosnak volt joga a fekvő jószágot megtartani vagy újból eladományozni.¹⁵ Az egyes nemzetségek birtokában található ingatlan jószágok az öröklési jog szempontjából is elkülönültek „tisztán” nemzetségi tulajdonra és a királytól kapott adománybirtokra. Ez a két birtoktípus és a hozzájuk szükségszerűen kapcsolódó nemzetségi és királyi jog közötti megkülönböztetés „döntő szerephez jutott a jogfejlődésben”.¹⁶ Bónis megfogalmazása szerint „az adománybirtok korlátozott öröklése a

14 Bónis, 2003, 118.

15 Béli G. (2017) *Rendelkezés királyi beleegyezéssel az Árpádkorban*. In: Kis Norbert – Peres Zsuzsanna (szerk.): *Ünnepi tanulmányok Máthé Gábor oktatói pályafutásának 50. jubileumára*. Budapest, Dialog Campus Kiadó, 98.

16 Bónis, 2003, 118.

királyi jog, a szállásbirtok korlátlan átszállása a nagycsaládi-nemzetségi jog ideális birtoktípusát valósította meg”.¹⁷ Illés József Kálmán törvényének fontosságát éppen abban látta, hogy „ez az első törvényhozási kísérlet a rokonsági öröklés korlátozására”.¹⁸

A szokásjog által meghatározott öröklési normákat valójában sem Szt. István, sem Kálmán dekrétuma nem befolyásolta. A természet rendje szerint mindig az elhunyt fiai örökölték elsősorban, ám arról nincsenek pontos adataink, hogy lemenők hiányában az elhunyt nemzetségének tagjai milyen rendben követték egymást. Örökölhettek-e az esetleg még életben lévő apa, vagy az apának a testvérei, vagy a közös őstől származó távolabb lévő rokonok? Milyen rokoni körre terjedt ki az öröklési jog körében jelentkező ágiság elve?¹⁹ Amikor a nemzetség öröklési jogát szeretnénk meghatározni, akkor abból a fogalmi rendszerből indulhatunk ki, hogy nemzetség, generáció alatt a közös őstől leszármazott agnát rokonokat értjük. Ez azonban egy jóval távolabbi rokoni kört jelölhet, mint az örökhatározó testvéreit vagy esetleg apjának testvéreit és azok férfi leszármazóit.²⁰ Szt. István dekrétuma ezt a kérdést homályban hagyja, Kálmán pedig a megadományozott testvéreire, illetve annak fiági leszármazóira korlátozta. Az Aranybulla rendelkezése szerint, ha a szerviens „váratlan halála miatt végrendekezni nem tudna, akkor a hozzá közelebb álló rokonai tartás meg”²¹ a birtokot, de nem határozza meg pontosan, hol végződik azon vérrokonok köre, akik még akár törvényesen, a szokásjog által meghatározott módon, akár végrendelet útján örökölhettek.²² Az Aranybullának ezt a rendelkezését ismétli meg az 1231:11. cikke.²³ Szűcs Jenő értelmezése szerint az 1267. évi dekrétum 6. cikkelyének rendelkezésével igyekeztek korlátozni a királynak a birtokadományozási jogát azzal, hogy a magvaszakadt nemes egész rokonságát kellett megidézni a király jelenléte elé, hogy ténylegesen megállapítható legyen, van-e még öröklésre jogosult utód vagy nincs.²⁴ Az „egész rokonság” fogalma azonban még mindig túl

17 Bónis, 2003, 118–119.

18 Illés J. (1904) *A törvényes öröklés rendje az Árpádok korában*. Budapest, Atheneum, 69.

19 E kérdésről részletesen írt Illés József *A törvényes öröklés rendje az Árpádok korában* c. munkájában.

20 Fügedi E. (1999) *Az Elefánthyak*. Budapest, Osiris Kiadó, 20–21.

21 Gerics, 1991, 7.; Szűcs J. (1984) Az 1267. évi dekrétum és háttere. Szempontok a köznemesség kialakulásához. In: H. Balázs É., Fügedi E., Maksay F. (szerk.): *Mályusz Elemér Emlékkönyv*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 344.

22 Szűcs, 1984, 346.

23 Illés, 1904, 53.

24 Szűcs, 1984, 346.

általános és homályos, mert jelentheti az egy közös őstől leszármazó egész nemzetséget, de öröklési jog szempontjából ezt meghatározott rokonsági fokra is korlátozhatták. A IV. Béla által megerősített intézkedés azt bizonyíthatja, hogy a formálódó köznemesség fokozatosan bővítette azt a vérrokoni kört, ahol a magvaszakadt rokon vagyónát a közös őstől származó oldalági rokonok jogosan követelhatték, megakadályozva ezzel a *ius regium* érvényesülését.

Könyves Kálmán csak a királytól kapott adománybirtok esetében rendelkezett arról, hogy azt a megadományozott testvérei és annak lemenői örökölhetik, ha nincs törvényes fiú utód. A fennmaradt oklevelek azt bizonyítják, hogy a magszakadás miatt a királyra visszaháramlott birtokokat jószolgálat fejében, ami akár katonai, akár más, a királynak tett szolgálatot jelentett, a király eladományozhatta. A birtok adományozásáról szóló okleveleink sajátossága, hogy rögzítik azokat az érdemeket, amelyek miatt az uralkodóink valakinek birtokot adtak. A fekvő jószágok visszaháramlásának az esetei alakították ki annak a *ius regium*nak a fogalmát, ami a későbbi századok során egész birtokjogi rendszerünket meghatározta. Gericz József megállapítása szerint „a 13. század második felében már megszilárdult felfogás szerint Magyarországon a királyi jog (*ius regium*) fogalma a javak két típusát is felölelte: azokat, amelyek »közvetlenül a királyt és a királyi hatalmat illetik«, és azokat, amelyek felett a király adományozási jogot gyakorol a nemesek javára”.²⁵

A 13. század elején II. András új birtokpolitikájának köszönhetően örökölhető birtokká váltak királyi kegy alapján az ún. honor birtokok.²⁶ Ezzel a birtokpolitikával szemben léptek fel az Aranybulla kiadását kikényszerítő szerviensek, és ígértették meg Andrással, hogy „egész vármegyét, vagy bármiféle méltóságot örök tulajdonul vagy birtokul nem adományozunk”.²⁷ A nemzetségi tulajdonnal szemben uralkodóinknak az adománybirtok öröklését kellett oly módon meghatározni, hogy az ne váljon „örökbirtokká”,²⁸ hanem a megadományozott vagy annak fiai halála esetén – tehát magszakadásakor – a birtok visszaszálljon az uralkodóra. Béli Gábor idézi II. András 1205-ben kiadott adománylevelét, amely pontosan

25 Gericz, Ladányi, 1991, 3., 5.

26 A honor birtokról írt legújabb szakirodalom: Tringli I. (2021) A királyi birtok védelme az Anjou-korban. *Századok*, 2021/6. 1209–1231.

27 Érszegi, 1990, 30.

28 R. Kiss I. (1927) II. Endre birtokreformja, a perpetuitas. *Debreceni Szemle* 5. Debrecen; Rákos I. (1974) IV. Béla birtokrestaurációs politikája. Szeged, *Acta Historica Tom. XLVII.*, 5–6.

azt rögzíti, hogy a megadományozott lemenői – „örököseinek és örökösei leszármazóinak” – örökölhetik az adományba kapott birtokot.²⁹ Sőt az ezt követően kiadott adománylevelek öröklési záradékai már egyértelműen ezt az öröklési rendet határozzák meg.³⁰ Béli értelmezése szerint ez az öröklési záradéki formula a Szt. István törvényében rögzített formát követi. Kérdés viszont az, hogy Könyves Kálmán rendelkezése, amely szerint ha a megadományozottnak nincsenek fiai, akkor a fitestvérei, illetve azok lemenői örökölnek, mennyiben érthető az adománybirtok öröklési rendje kiterjesztésének és mennyiben megszorításnak. A nemzetségi birtok örökléséhez képest mindenképpen korlátozó intézkedésnek kell tekinteni. De a későbbi jogfejlődés során az adománybirtok öröklését uralkodóink kizárólag a megadományozottnak és az ő fiági leszármazói számára engedélyezték,³¹ és azt a kiterjesztő értelmezést, amit Könyves Kálmán megengedett, kifejezetten tiltották. Ettől akkor lehetett eltérni, ha az uralkodó fiú utód hiányában a megadományozottnak szabad rendelkezési jogot adott.

A nemzetségek férfitagjainak elsőbbsége a birtok- és öröklési jog területén a királyi joggal szemben a 13. század végére vált uralkodóvá. A rendelkezési jogot szállásbirtok esetén a fentebb írtak értelmében maga az Aranybulla biztosította, az adománybirtok esetében a 13. század második felében keletkezett dekrétumok.

A szabad rendelkezési jog

A nemzetségi vagyon és a királytól kapott adománybirtok jogilag elkülönült egymástól, mivel a nemzetségi jószágokat a nemzetség örökölte a szokásjog által meghatározott körben, az adománybirtokot pedig a 13. század elejére megszilárdult rend szerint a megadományozott fiága örökölhette. Amennyiben nem volt fiúörökös, a birtok visszaháramlott a királyra. Fennmaradt okleveleink bizonyítják, hogy fiú utód hiányában már a 12. században is szabad rendelkezési jogot kértek nemeseink öröklött vagyonuk átörökítésére, azaz megjelent a királyi jóváhagyáshoz kötött

²⁹ Béli, 2017, 99.

³⁰ Béli, 2017, 99.; László B. (2020) Kemény fia Lőrinc és a királyi jog. *Jogtörténeti Szemle*, 2020/4. 50.

³¹ Bónis, 2003, 119.

végrendelkezési jog, illetve a halál esetére szóló ajándékozás.³² Ezt a lehetőséget azonban nemcsak a nemzetségi birtok, hanem az adománybirtok esetében is érvényesíteni akarták a nemesek.

Az uralkodó jogai közé tartozott annak a lehetősége, hogy a megadóományozott számára az adománybirtok öröklési rendjében fiú utód hiányában vagy a megadóományozottnak adjon szabad rendelkezési jogot birtokai felett, vagy a leányágnak biztosítson öröklési jogot. A 13. századi okleveles adataink szerint a nemesség királyi kegyként gyakran kapott lehetőséget a szabad rendelkezési jog elnyerésére. Fügedi Erik véleménye szerint az oklevelek „arra vallanak, hogy a király engedélye még ősi birtok esetében is feleslegessé tette a rokonok hozzájárulását”.³³ Ez a jog Waldapfel Eszter meglátása szerint „nem a nemzetségi joggal szemben, hanem ellenkezőleg, mellette, a király háramlási jogával szemben foglal állást. A szabad rendelkezési jog a gyakorlatban a nemzetségi örökösödés keresztülvitelének a lehetőségét biztosítja csupán.”³⁴ A szabad rendelkezési jog megadása a következő századokban megkívánta a királyi jóváhagyás mellett a jogosult nemzetségének a hozzájárulását is. Ez a szabad rendelkezési jog a 13. század elején lehetővé tette a fiúörökösrel nem rendelkező szerviens, előkelő számára, hogy leányát és annak fiúörökösait nevezze meg fekvő vagyona örökösének. A 13. század második felében már több oklevél bizonyítja, hogy a szabad rendelkezési jog megadásával a nemes leányának férjét, azaz vejét tette örökössé, s ezzel ténylegesen a vejét fogadta fiává.³⁵

A szabad rendelkezési jog érvényesülése, amit az Aranybulla 4. cikkelye is rögzített, valójában egy már meglévő gyakorlatra is utalt. A IV. Béla által kiadott oklevelek tanúsága szerint ez továbbra is csak királyi engedéllyel volt lehetséges. Ennek jó bizonyítékát adja IV. Béla egyik oklevele: „...ha megesnék, hogy gyermekek vigasza nélkül távozna, birtokait, amiket ha csakugyan jogosan és békésen bír (...) legyen hatalma vejének adni”.³⁶ Béli azt is bizonyítva látja, hogy a fiúörökös nélküli apa szabad rendelkezési jogot kér a királytól azért, hogy vejét és egyben leányát örökössé tegye. A szabad rendelkezési jognak ez a tartalma valójában a fiúvá fogadást

32 Holub J. (1926) *Végrendeleti jogunk kialakulása*. Budapest, Akadémiai Értekezések, 233–234.

33 Fügedi, 1999, 80.

34 Waldapfel E. (1931) *Nemesi birtokjogunk kialakulása a középkorban*. Budapest, Századok 65. 134–167.

35 Béli, 2017, 106.; Fügedi, 1999, 78–80.

36 Béli, 2017, 106–107.

jelentette, ezzel ugyanakkor az apa leánya és a tőle született fiúunokái számára is öröklési jogot tudott biztosítani.

A 13. századi okleveles gyakorlat tehát azt bizonyítja, hogy a megadómanýozott számára biztosított szabad rendelkezési jog nem egy idegen javára szóló rendelkezési jogot valósított meg, hanem a magvaszakadt nemes nõága nyert öröklési lehetõséget azzal, hogy vagy a leány fiúgyermekének – a rendelkezõ unokáinak – javára közvetlenül, vagy a leány férjének, az örökhagyó vejének nyert öröklési jog által közvetve, de mindenképpen az örökhagyó fiú unokái számára biztosították a vagyon öröklését. A szabad rendelkezési jog megadása egyben az adoptio, a fiúvá fogadás jogintézményét honosította meg Magyarországon. Ez fejlõdött a 14. században abba az irányba, hogy királyi jóváhagyással a magszakadás elõtt álló nemes bárkit – nem nemest is – fiává fogadhatott és e ténnyel birtokai örökösévé tehetett.³⁷

A királyi jogot érintette az Aranybulla azon rendelkezése, amely kimondta, hogy a „hadjáratban elesett szerviens fiát a király birtokadómanýal jutalmazza meg”.³⁸ Ezt a rendelkezést az 1267. dekrétum tovább bővítette azzal, hogy ha a nemes fiú utód nélkül halt meg egy hadjáratban, akkor annak „bármilyen módon szerzett” birtoka ne háramoljon vissza a királyra, hanem „az örökbirtok a rokonságra, a vásárolt és a szerzett birtok a végrendeleti örökösökre szálljon”.³⁹ Ha a dekrétum rendelkezését figyelmesen elemezzük, akkor világosan elkülönül egymástól a nemzetségi tulajdonon belül is az öröklött birtok, amelyrõl nem lehetett rendelkezni, valamint a vásárolt és a szerzett birtok, amelyeknél a dekrétum lehetõséget adott a rendelkezési jog érvényesítésére is. Ebben a vonatkozásban a dekrétum a király háramlási jogát korlátozza, amikor a szabad rendelkezési jogot a szerzett, azaz az adományos birtok esetében is megengedi. Miközben tehát a 13. század második felében az öröklött birtok vonatkozásában egyre erõsödött a nemzetség öröklési joga, azaz formálódott az õsiség intézménye, ami a nemzetség fennmaradásának vagyoni alapját is jelentette, addig az adománybirtok visszaháramlási jogát csökkentette a királyi kegybõl megadott szabad rendelkezési jog.

Fügedi Erik mutatott rá arra, hogy Károly Róbert, majd Nagy Lajos az adománylevél öröklési záradékát úgy változtatta meg, hogy a

37 *Hármaskönyv*, I. rész 8. cím. Hogy az örökbe fogadás is nemesít. Frank, 1845, 464–465.

38 Szűcs, 1984, 346.

39 Szűcs, 1984, 347.

megadományozott férfi testvérei és azok leszármazói csak akkor tarthattak igényt az adománybirtokra, ha az adománylevél azt kifejezetten megengedte.⁴⁰ Ez a Könyves Kálmán dekrétumában megfogalmazott rendelkezéshez képest tovább szűkítette azoknak a körét, akik az adománybirtokot örökölhették.

A királyi dekrétumokban megjelenő rendelkezések és az okleveles gyakorlat továbbra is homályban hagyják a rokonságnak azt a kiterjedését, akik egy tagjuk megszakadása esetén örökölhettek.

Később kialakult elnevezéssel azokat a vérrokonokat, akik egy közös őstől származtatták magukat, és a nemzetség tulajdonában lévő ingatlan jószágokat megosztották egymás között, nevezzük osztályos atyafiaknak. A 16. századtól kezdve már az osztályos atyafi megnevezés vált általánossá.⁴¹

Az Aranybullában megfogalmazást nyert szabad rendelkezési jog szorosan összefügg tehát azzal a kérdéssel, hogy miről és kiknek a javára élhetett az ingatlan javak birtokosa ezzel a joggal. Az okleveles gyakorlatban már az Aranybulla kiadása előtt is találkozhatunk a rendelkezési jog királyi kegyként való megadásával, de ez természetesen kizárólag királyi engedéllyel volt lehetséges. Az Aranybulla kifejezetten a halál esetére szóló rendelkezésről tesz említést abban az esetben, ha a szerviensnek nem volt fiú utóda. Az Aranybulla 4. cikkelye is csak pontosan meghatározott feltétel megléte esetén – az örökgyónak nincs fiú utóda – biztosította a szabad rendelkezési jogot, amit tovább korlátozott azzal, hogy a leányegyedről még ekkor sem lehetett rendelkezni.⁴² Okleveles forrásokból ismert, hogy már 1222 előtt is készültek végrendeletek. A végrendelet érvényességéhez, akár öröklött, akár adománybirtokról volt szó, mindenképpen kellett a király hozzájárulása, de gyakran más előkelők jóváhagyása is.⁴³ Öröklött birtok esetében ezenkívül az élő távolabbi férfi rokonok beleegyezésére is szükség volt.⁴⁴ Rendelkezni nemcsak az egyház, hanem a világiak javára is lehetett, sőt több oklevél tanúskodik arról, hogy a birtokos, fiúörökös hiányában, leánya⁴⁵ javára rendelkezett. De királyi

40 Fügedi, 1999, 82.

41 Gerics József adatai szerint az Árpád-korban használták az osztályos atyafi megnevezést akkor is, ha nem nevezték meg a közös őst. Gerics, Ladányi, 1991, 8.; Illés, 1904, 62.

42 Czövek, 1822, 313–316.

43 Béli, 2017, 102.

44 Béli, 2017, 103.

45 Béli, 2017, 103.

engedéllyel nemcsak végrendelkezhetett a megadományozott, hanem még életében magánadományt is tehetett egyháziak és világiak számára egyaránt. A hangsúly azon volt, hogy minden esetben királyi engedélyre, jóváhagyásra volt szükség,⁴⁶ amit a király pecsétjével is megerősítettek.⁴⁷ „A király környezetéhez tartozó előkelők ingatlanvagyonuk felőli rendelkezési jogukat a királyi aula nagyjainak aktív közreműködése mellett gyakorolhatták.”⁴⁸

A pénzen vásárolt birtokról szabadon lehetett rendelkezni, mert a korabeli felfogás szerint a pénz ingó dolognak számított. A pénz, a vételár helyébe lépett a megvásárolt jószág.⁴⁹ De ha a vásárolt birtokról a tulajdonos halála esetére nem rendelkezett, és az a szokásjog alapján törvényes öröklésen szállt át, a birtok ősvivé vált, amiről már a későbbiekben nem lehetett szabadon rendelkezni.

Az öröklési jog szempontjából az Anjouk uralkodásának idejére különült el egymástól élesen a nemzetségi tulajdon, amit az egy őstől leszármazott férfi vérrokonok örököltek, valamint az adománybirtok, melynek öröklését kizárólag a megadományozott férfi lemenői örökölhették.

Az osztály

A nemzetségi birtokjog lényege, annak öröklési szabályai kiválóan érzékelhetők az ún. osztályos egyezségekből, más szóval a fennmaradt osztálylevelekből. A nemzetség tulajdonát képező szállásbirtokot vagy osztatlan állapotban birtokolták, vagy egymás között a nemzetségtagok felosztották. Ennek a 16. századig döntő jelentősége volt, mert ha a testvérek osztatlan állapotban éltek, akkor az életük során szerzett jószág sem lett a saját tulajdonuk, hanem a nemzetség közös tulajdonát növelte.⁵⁰ Ha azonban az osztály bekövetkezett, akkor az osztály után szerzett birtok már csak annak a nemzetségtagnak a tulajdonát képezte, aki ténylegesen azt megszerezte. Ezért válik fontossá, hogy fennmaradt okleveleink

46 Béli, 2017, 101.

47 Holub J. (1926) *Végrendeleti jogunk kialakulása*. Budapest, Akadémiai Értesítő 37., 234.

48 Béli, 2017, 104.

49 Béli, 2017, 103.

50 *Hármaskönyv* I. rész, 43. cím. A testvérek szerzett fekvő jószágának megosztásáról és az adománynak e záradékáról „per eum” azaz „általa”. 4.§; Frank, 1845, 489–491.; Engel P. (1997) Nagy Lajos ismeretlen adományreformja. *Történelmi Szemle*, 1997/2. 141.

tanúsága szerint a 13. század második felétől megszorodnak az osztályos egyezségek, amelyek jó bizonyítékot nyújtanak a tulajdon- és birtokviszonyok alakulására.⁵¹ Az osztályos levelek tanúsítják, hogy melyek azok a birtokrészek, amelyeket az osztályos testvérek egymás között megosztanak, és melyek azok, mint például a kisebb királyi regálék, a vásárjog, az erdő- és legelőhasználat, amit az osztály után is közösen mint közbirtokosok birtokolnak. Így válik lehetővé, hogy a nemesi nemzetségekben időről időre vagyonmegosztást hajtanak végre, ugyanakkor mindig van olyan nemzetségi vagyonrész, amit több nemzedéken át osztatlanul birtokolnak. Az osztatlanságból is következő nemzetségi vagyonközösség, illetve az osztályos rokonok igénye arra a vagyona, amelyet a még osztatlan osztályosok szereztek, eredményezte azt, hogy a férfi rokonok olyan birtokra is igényt tartottak, aminek megszerzéséhez nem járultak hozzá. Ezt a helyzetet és az ebből fakadó visszasságok megszüntetésének igényét jól jellemzi a Károly Róbert által Mikcs bánnak adományozott oklevél. Ennek tanúsága szerint Mikcs bánnak úgy adományozott birtokot, hogy azt „békésen és mindenfajta zaklatástól mentesen bírhasa a királytól eddig elnyert és még ezután szerzendő birtokait (...) úgy, hogy (...) ez a fivéreire és vérrokonaira semmiben se terjedjen ki”. Majd még az uralkodó azt is kinyilvánította, hogy „bárminő törvényre és szokásra való tekintet nélkül” biztosítja ezt a megadományozottnak.⁵² Károly Róbertnek nem ez az egyetlen oklevele, amely a korabeli szokásokat megváltoztatta. Hiszen ebben az oklevélben éppen Mikcs bánnak a vele osztatlan állapotban élő testvéreit és azok lemenőit zárta ki a birtokok örökléséből. Ez a lehetőség azonban csak királyi kegyként érvényesülhetett a 16. századig, amikor már általánossá vált az a szabály, hogy az osztatlan vagyonközösségben élők saját jogukon úgy szerezhetek fekvő jószágot, hogy arra oldalági rokonai nem terjeszthették ki tulajdoni igényüket.

Fügedi Erik a nemzetség szolidaritását látja abban, hogy az esetleges távolabbi rokonok nem tiltakoznak az ilyen rendelkezések ellen. Fügedi azt is bizonyítva látja, hogy a 13. század második felében a királyi kegy alapján megkapott szabad rendelkezési jog érvényesüléséhez még öröklött vagyon esetében sem kellett a nemzetség beleegyezése.⁵³ Sőt Anjou Károly

51 Béli G. (2010) Osztatlanság és osztály az Árpádkorban. In: Balogh Elemér és Homoki-Nagy Mária (szerk.): *Emlékkönyv Dr. Ruzsoly József egyetemi tanár 70. születésnapjára*. Szeged, Acta Jur. et Pol. Tom. LXXIII. 131.

52 Engel, 1997, 144.

53 Fügedi, 1999, 80.

uralkodásának elején már a nemzetséggel szemben is érvényesíteni tudták néhányan a szabad rendelkezési jogot, ha az uralkodó jóváhagyását erre megnyerték. „Ha egy nemesnek sikerült megszereznie a királyi engedélyt, akkor semmi sem állhatta útját annak, hogy a klánnal szembeni szolidaritását megszegve, rokonai mellőzésével a kezén lévő birtokokat lányára vagy vejére hagyja.”⁵⁴

A *ius regium* érvényesülését a szabad rendelkezési jog érvényesítése mellett a fiúvá fogadás intézménye is korlátozta. A két jogintézmény fejlődése szorosan összefonódott egymással. Amikor a királyi kegy azt tette lehetővé, hogy a magszakadás előtt álló örökhagyó leányának férjét, azaz a vejét tegye meg örökösévé, a mindennapokban ez ténylegesen a vő fiúvá fogadását jelentette. Ebből a gyakorlatból fejlődött ki Werbőczy korára az az általános szabály, hogy a magszakadás előtt álló nemes előzetes királyi jóváhagyás mellett bárkit fiává fogadhatott, és ezzel örököszt nevezett magának. A fiúvá fogadás azonban csak akkor tartotta meg vagyoni jogi hatását, ha az örökhagyónak nem született fiú utóda.⁵⁵

A fiúsítás

A *ius regium* korlátozásának egy másik esete Károly Róbert uralkodásának idején jelent meg, amit fiúsításnak nevezünk. E jogintézménynek is az volt a célja, hogy a fiú utód nélkül levő nemes egy leányát vagy családjának valamely nőtagját királyi jóváhagyás mellett fiúsítja, azért, hogy vagyonát örökíthesse.⁵⁶ Legelőször 1332-ben élt Károly Róbert ezzel az uralkodói kegyvel, amikor az árván maradt Gersei Margitot fiúsította.⁵⁷ Az oklevélben foglaltak szerint azért, hogy „a király hűséges szolgálatában meghaltak hereditasa ne kerüljön ellenséges elemek kezére, különös kegyelemből, a királyi hatalom teljességéből és fejedelmi nagylelkűségéből László és Dénes valóságos örökösévé tette, azok háramlott birtokaiban és azokat neki örökletes jószágként adta, mint akiknek ezek a természetes és tételes jog szerint járnak”. Werbőczy szerint a fiúsítással a leányok „nem az öröklés és a vérségnek jogán, hanem a fiúsítás erejénél fogva jutnak

54 Fügedi, 1999, 81.

55 Frank, 1845, 464–465.

56 *Hármaskönyv* I. rész 50. cikk. Két testvér, külön-külön fiúsított leányainak örökléséről mit kell tartanunk; Frank, 1845, 113.

57 Fügedi, 1999, 83–85.

birtokhoz”.⁵⁸ Amennyiben a fiúsított leánynak fia született, akkor a gyermekek a nagyapai vagyont örökölték, ha nem született fiú utóda, akkor nemzetségének másik ága nem örökölhette a birtokot, az visszaháramlott a koronára. „A fiúsítás tehát nem a klán fennmaradásának biztosítása, hanem csak a klán birtokának öröklését és a továbböröklését teszi lehetővé egy leánygyermek számára.”⁵⁹ Bár Károly Róbert nem élt a későbbiekben ennek a királyi kegynek az adományozásával, utóda, Nagy Lajos már jóval gyakrabban élt ezzel a lehetőséggel. De éppen ezért a fiúsítás feltétele is szigorodott, amikor bizonyítani kellett, hogy negyedíziglieni körön belül, majd Zsigmond uralkodása idején már ötödíziglieni körön belül nem lehetett férfi rokon a nemzetségben. (Ez a szabály egyben a nemzetség, a generáció, a klán vérségi körének alakulását is bizonyítja. Rámutat arra, hogy a nemzetségi birtokra vonatkozó öröklési igényt, fiú lemenők hiányában, milyen távoli rokonok terjeszthetik elő.) Mindentől függetlenül a fiúsítás meggyökeresedett magánjogi rendszerünkben, és több példa bizonyítja, hogy királyi kegyből nemcsak egy, hanem két nőt is fiúsítottak ugyanabban a nemzetségben.

A királyi hatalmat megillető jogot az uralkodóink által királyi kegyként adott szabad rendelkezési jog korlátozta. Ez a szabad rendelkezés jelenthette a fiúvá fogadást, a fiúsítás lehetőségét és végső soron a végrendekezési jogot.

A királynak azt az alapvető jogát, hogy a fiú utód nélkül elhunyt nemes birtoka visszaháramlik, azaz érvényesül a *ius regium*, okleveles gyakorlatunk bizonyítja. „Mi, akik az isteni kegyelem segítségével, országunkban a hatalmat megtartottuk, akikre országunk régtől és az időtől kipróbált szokásjogából, aminek emléke feledésbe merült, fiúgyermek nélkül távozó birtokainak és javainak szállniuk kell, törvényes örökösök és más rokonok és vérek nem akadályozván.”⁶⁰

Miközben királyaink dekrétumaik révén egyre szűkebb körre korlátozták az adománybirtok öröklésére jogosultak körét, addig egyre pontosabbá vált azoknak a vérrokonoknak a köre, akik az öröklött vagyont megszerezhették. Ez lett az az ősinék nevezett birtok, amelyről a birtokot kezén tartó nem rendelkezhetett. Szokásjogi szabályok határozták meg, hogy az ősi jószágot a férfi leszármazók örökölhették elsősorban, ha lemenők

58 *Hármaskönyv* I. rész, 50. cikk; Fügedi, 1999, 39.

59 Fügedi, 1999, 39.; Béli G. (2016) Női törvényes öröklés a Hármaskönyvben. In: Nagy J.

T. (szerk.): *Szokásjog és jogszokás I.*, Szekszárd, Pécsi Tudományegyetem, 62.

60 Béli, 2017, 107.

nem voltak, akkor az örökhagyó testvérei, illetve azok lemenői, majd pedig meghatározott sorrendben a távolabbi vérrokonok örökölhették.⁶¹ Így alakult ki a Hármaskönyv által rögzített szabály, hogy az ősi vagyon tulajdonosa a közös őstől származó vérrokonok köre, azaz a nemzetség. Az ősi vagyonban testesült meg az egy nemzetséghez tartozók vér- és jogközössége. A jószágot éppen kezén tartó birtokos éppen ezért nem rendelkezhetett vele, hiszen a jövő nemzedékek számára is biztosítania kellett a vagyon megmaradását. Nagy Lajos az 1351. évi dekrétumában, amelyben az Aranybulla 4. cikkelyébe foglalt szabad rendelkezési jogot eltörölte, a mindennapok gyakorlata ezt a kötött tulajdoni formát rögzítette, amely az ingatlan vagyonjogunk történetében változatlan formában megmaradt az 1848. évi XV. tc. hatálybalépéséig.

A leánynegyed

Az Aranybullának a magánjogi viszonyokat érintő rendelkezései közül a 4. cikkelyben említett leánynegyed intézményéről kell még említést tennünk.⁶² Korai dekrétumaink nem tettek említést a leánynegyed létezéséről, sőt a leányok vonatkozásában csak az apát, illetve a fiútestvéreket, férfi rokonokat terhelő tartásról, ellátásról tesznek említést. Kifejezetten a férfiak öröklési jogáról szólnak.⁶³ Amikor lehetőség nyílik a szabad rendelkezési jog érvényesítésére, ennek két feltételét szabta II. András az Aranybullában. Az egyik, amelyről már említés történt, a fiúörökös hiánya, a másik a leánynegyed biztosítása az örökhagyó leányai számára, melyet az 1231. évi dekrétum 11. cikkelye is megerősített. A leánynegyed megnevezés az Aranybullában felveti a nők öröklési jogának a kérdését. Az ősi szokásjogi normák nem biztosítottak öröklési jogot a nők számára, őket a nemzetségi vagyonból illendő tartás, ellátás, férjhezmenetelükkor kiházásítás illette. A kiházásítás a korai századokban egészen biztosan ingó vagyon juttatását jelentette, ami a későbbi századokban már – elsődlegesen az előkelők körében – ingatlan dologgal is kiegészülhetett. Ebbe a szokásjogi rendszerbe beleillik, hogy a nemzetségi vagyonból az apának leányai számára negyedét kellett biztosítani. Ezzel azonban a fiak számára

61 Illés, 1904, 62.

62 Holub, 1926. 106–115.

63 Illés, 1904, 32.

örökíthető nemzetségi vagyon mennyiségét csökkentették. Bár okleveles forrásaink kevés támpontot nyújtanak az Aranybullát megelőző időkből a leánynegyed érvényesítésére, de mindenképpen érvényesülnie kellett, ha az Aranybullában szükségesnek tartották ezt rögzíteni.⁶⁴ Az Aranybullát követő évszázadokban formálódtak e jogintézmény szabályai, melynek következtében egyrészt kialakult az a szabály, amit már 1290. dekrétum 30. cikke is rögzített, hogy lehetőség szerint a leánynegyedet pénzben, közbecsű értéken kellett kiadni a leányoknak. Ezt a gyakorlatot támasztja alá a korabeli okleveles gyakorlat is.⁶⁵ Ezt a szabályt erősítette meg Zsigmond az 1435. évi dekrétumában, amikor úgy rendelkezett, hogy „a leányok számára az ország régi szokása szerint, leánynegyed fejében el kell különíteni az apai házat az apai birtokok negyedrésszel együtt, és kiházásításuk idejéig azok birtokában kell őket hagyni. Kiházásításuk és férjhezadásuk után pedig negyedjogukra nézve pénzül kell őket kielégíteni.” Birtokban csak akkor, ha a leány apjának vagy fiútestvéreinek beleegyezésével birtoktalan nemeshez vagy nem nemeshez ment feleségül. Zsigmond az 1435. évi dekrétumában azt is rögzítette, hogy ha a leánynegyedet birtokban kapta meg a leány, de házasságából nem született fiú, akkor a leány halálát követően a birtokban kiadott ingatlannak a leány apai férfi rokonaira, adott esetben fiútestvéreire kellett visszaszállnia. Azaz idegen, vagyis a leány férje ezt nem örökölhette meg.⁶⁶

A szakirodalom a mai napig nem döntötte el, hogy a leánynegyedet kizárólag a nemzetségi birtokból vagy esetleg az adománybirtokból kellett kiadni. Illés József véleménye szerint kizárólag a nemzetségi birtokot terhelte ez a kötelezettség.⁶⁷ A pénzen vásárolt birtokból a leányok a fiúkkal együtt, egyenlő arányban örököltek, ugyanazon okból, amiért erről az apa szabadon rendelkezhetett.

Zsigmondnak a leánynegyedre vonatkozó rendelkezését követően már csak a Hármaskönyv rögzítette a 16. század elejére kialakult szabályait a leánynegyednek, amely „női különjog” 1848-ig a magyar magánjog részét képezte.

Az Aranybulla 4. cikkelyébe foglalt öröklési szabályok ténylegesen a nemzetségek körében élő szokásjogi normák és a királyi hatalom

64 Béli, 2016, 65.

65 Frank, 1845, 493–494.; Béli, 2016, 67.; Illés, 1904, 36.

66 Béli, 2016, 68.

67 Béli, 2016, 63. bizonyítva látja, hogy „az Aranybullát követően keletkezett források által igazoltan az atyai öröklött ingatlant terhelte”.

érvényesítését jelentő dekrétumok rendelkezései között meghúzódo „harcot” rögzítették. Miként biztosíthatják a nemzetségek öröklési jogukat a birtokukba került valamennyi ingatlan jószágra, és hogyan képes az adománybirtokok visszaháramlási jogának érvényesítésére? Miként erősödött meg és formálódott az agnát rokonok öröklése, és hogyan illeszkedett ebbe a nők számára biztosított tartás, ellátás, kiházásítás és a leánynegyed juttatása? Ez a cikkely a szokásjog és a törvény egymás mellett élését, kiegészítését mutatja, amely végső soron az egész magyar öröklési jogot meghatározta nemcsak 1848-ig, de egyes elemeiben még azt követően is.

Irodalom

- Almási T. (2000) *A tizenharmadik század története*. Budapest, Pannonica Kiadó.
- Béli G. (2010) Osztatlanság és osztály az Árpádkorban. In: Balogh Elemér és Homoki-Nagy Mária (szerk.): *Emlékkönyv Dr. Ruszoly József egyetemi tanár 70. születésnapjára*. Szeged, Acta Jur. et Pol. Tom. LXXIII.
- Béli G. (2016) Női törvényes öröklés a Hármaskönyvben. In: Nagy J. T. (szerk.): *Szokásjog és jogszokás I.*, Szekszárd, Pécsi Tudományegyetem.
- Béli G. (2017) Rendelkezés királyi beleegyezéssel az Árpádkorban. In: Kis Norbert – Peres Zsuzsanna (szerk.): *Ünnepi tanulmányok Máthé Gábor oktatói pályafutásának 50. jubileumára*. Budapest, Dialog Campus Kiadó.
- Bónis Gy. (2003) *Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban*. Budapest, Osiris.
- Czövek I. (1822) *Magyar hazai polgári magános törvényről írtt tanítások II*. Pest, Trattner János betűivel.
- Eckhart F. (1946) *Magyar alkotmány- és jogtörténet*. Budapest, Politzer Zsigmond és fia.
- Engel P. (1997) Nagy Lajos ismeretlen adományreformja. *Történelmi Szemle*, 1997/2. 137–157.
- Engel P. (1990) *Beilleszkedés Európába, a kezdetektől 1440-ig*. Budapest, Háttér Lap- és Könyvkiadó.
- Erdélyi L. (1917) Az Aranybulla társadalma. In: *Fejérpataky emlékkönyv*. Budapest, Franklin Társulat.
- Érszegi G. (1990) *Az Aranybulla*. Budapest, Helikon Kiadó.
- Frank I. (1845) *A közigazság törvénye Magyarhonban I*. Buda, Magyar Királyi Egyetem.
- Fügedi E. (1999) *Az Elefánthyak*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Gerics J., Ladányi E. (1991) A magyarországi birtokjog kérdései a középkorban. *Levéltári Szemle*, 1991/4. 3–19.
- Holub J. (1926) *Végrendeleti jogunk kialakulása*. Budapest, Akadémiai Értekezések.

- Illés J. (1904) *A törvényes öröklés rendje az Árpádok korában*. Budapest, Atheneum.
- Kristó Gy. (1998) *Az Aranybullák százada*. Budapest, Kossuth Kiadó.
- László B. (2020) Kemény fia Lőrinc és a királyi jog. *Jogtörténeti Szemle*, 2020/4. 45–52.
- R. Kiss I. (1927) II. Endre birtokreformja, a perpetuitas. *Debreceni Szemle*, Debrecen.
- Rákos I. (1974) IV. Béla birtokrestaurációs politikája. *Szeged, Acta Historica Tom. XLVII*.
- Szűcs J. (1984) Az 1267. évi dekrétum és háttere. Szempontok a köznemesség kialakulásához. In: H. Balázs É., Fügedi E., Maksay F. (szerk.): *Mályusz Elemér Emlékkönyv*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Tringli I. (2021) A királyi birtok védelme az Anjou-korban. *Századok*, 2021/6. 1209–1231.
- Waldapfel E. (1931) Nemesi birtokjogunk kialakulása a középkorban. *Századok* 65. évf. 1–3., Budapest.
- Zsoldos A. (1990) A várjobbágyi birtoklás megítélésének változásai a tatárjárást követő másfél évszázadban. *Aetas*, 1990/3. 5–34.
- Zsoldos A. (2011) II. András Aranybullája. *Történelmi Szemle*, 2011/1. 1–36.